

*View over the Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

ЛИХВАРСТВОТО В БЪЛГАРИЯ И ОПИТИТЕ ЗА НЕГОВОТО РЕГУЛИРАНЕ В КРАЯ НА XIX ВЕК

Росица Златинска

Университет за национално и световно стопанство

Резюме. До изграждането на банките и на цялостната банково-кредитна система до познатия ѝ съвременен вид се преминава през различни социално-икономически етапи на развитие. През всеки от тези етапи се появяват и развиват нови и по-съвършени форми на кредитиране и кредитни институции. Като една от първите и изначални форми на кредитна дейност по нашите земи се утвърждава тази на лихварите.

Статията има за цел да проследи лихварството, определяно като неорганизиран кредит, при който отделни лица дават заем срещу лихва (натурална или в пари). Лихварската дейност се корени в период далеч преди Освобождението. Важна характеристика на лихварството е, че дейността на лихварите не е регламентирана законово или от традицията и в този смисъл се възприема от обществото като неморална, лоша и неестествена. Макар и доста по-примитивна по форма и организация, тази дейност има редица сходни черти с банковата дейност в съвременното. Най-обща черта и на двата вида дейности е, че главната им цел е извличането на печалба.

Keywords: usury, capital, interest, loan, profit

Лихварството е стопански феномен, който трудно се поддава на прецизно дефиниране. Причините за неговата поява, развитие и разпространение обаче са относително ясни. Основната е, че за просперитета на всяко общество е необходим капитал. При натрупването му, по различни причини, едни стопански субекти са по-успешни от други. Това налага търсенето на кредит. В съвременните условия един от възможните източници на средства, до който хората прибегват в случай на нужда, са банките, които по занятие отпускат кредит срещу лихва. Но до усъвършенстването на банковата система до познатия ѝ съвременен вид тя преминава през дълга еволюция и през различни форми на проява. Именно една от тези форми е лихварството.

Изходна точка при анализа и изследването на лихварството в България е търсенето, намирането и посочването на ясно работно определение на понятието лихварство. Източниците, които дават дефиниции на понятието, са многобройни. Сред най-автентичните може да се посочат тези, дадени в *The Oxford Encyclopedia of Economic History* и *The New Palgrave Dictionary of Money & Finance*.¹⁾ Исторически лихварството се дефинира като заплащане за отпуснат заем. То е практика на предоставяне на пари, при която от кредитополучателя се изисква да плати предварително определена лихва. През Античността и Средните векове в схоластичните икономически теории лихварската дейност се свързва с намерението на кредитора да извлече голяма печалба в замяна на дадения от него заем. Съвременното понятие за банка също съдържа в себе си идеята за извличане на печалба на база на лихвите върху раздадените заеми. Като общо правило в миналото всяко извличане на печалба от заем под формата на лихва се определя за лихварство и е забранено, докато на съвременен език за лихварство се говори само при прекалено висока лихва.

Лихварството се появява като социално-икономическо явление по българските земи далеч преди Освобождението (1878 г.) и създаването на Третата българска държава. Още от времето на османското владичество много земеделски домакинства попадат в „клопката“ на лихварите и за дълго време остават техни длъжници²⁾. Известни са случаи, при които задълженията им стават толкова големи, че селяните се принуждават да продават имуществото си, за да се издължат на лихварите³⁾. Лихварската дейност се практикува от чорбаджии и търговци, но често и вакъфите⁴⁾ раздават пари при определена лихва⁵⁾. В групата на кредиторите лихвари се включват още чиновници, учители, свещеници, а по-късно и касиери на земеделските каси⁶⁾.

До началото на Освободителната война (1877 – 1878) въпреки опитите на османската власт да я регулират, лихварската дейност се запазва непокътната и в разцвет. Значителен става делът на задълженията на домакинствата към лихварите. Стойността на техните дългове, включваща заетите пари и лихвите към тях, надвишава приходите, които земеделците отчитат от дейността си. В началото на 1877 г. тези задължения се равняват на 1 000 000 000 лева, а средният лихвен процент се запазва значителен – около 60%.⁷⁾

Въпреки че предизвиква определено социално напрежение, прави впечатление, че лихварството в периода до Освобождението е в съответствие с нуждите и общото ниво на икономиката. Лихварите са гъвкави, раздават различни видове кредит и лихвите варират според възможностите на кредитирания. Те се опитват да гарантират вземанията си в една среда, която се характеризира с голяма доза несигурност, и често тези опити се възприемат като прекалени. Държавната намеса по въпроса за лихварството обикновено не дава очакваните резултати и причините за това едва ли са просто в некадърността на администрацията.

Руско-турската освободителна война (1877 – 1878 г.), която носи така желаната свобода за българския народ и води до политически и икономически промени, не слага край на лихварството. Напротив, новите обстоятелства, с които се сблъсква българското общество в първите следосвобожденски години, водят до развитието му с нова сила. Като всяка война и тази предизвиква редица социално-икономически проблеми. Най-засегнато и икономически разорено от нея се оказва земеделското население. Земеделците „остават без жив инвентар и без оборотен капитал“⁽⁸⁾. Освен разорението, предизвикано от войната, съществуват и други причини за лихварството, които се крият в принципни особености на българската икономика. Няколко са основните причини за развитието на лихварството в особено големи мащаби както по време на османското владичество, така и през следосвобожденския период. Българското земеделско стопанство запазва дребнособственическия си характер⁽⁹⁾. Земята основно се обработва от нейните непосредствени стопани и членовете на техните семейства. За разлика от плодородните години, когато с произведената продукция селските стопани успяват да се справят и преживеят, в години с лоша реколта те изпадат в особено окаяно състояние. Именно тогава земеделците прибегват до помощта на лихварите. Селските стопани търсят помощта на лихварите и поради липсата на друг източник на капитал. В първите следосвобожденски години те се сблъскват с все още неорганизирания земеделски кредит, от чиито услуги да се ползват.

Търсенето на кредит особено силно се проявява при „настъпилата подир Освобождението усилена продажба на турски имоти“⁽¹⁰⁾, за които българското население не разполага с необходимите капитали. За периода от 1879 г. до 1883 г. са продадени около 360 хил. уврата земя⁽¹¹⁾. До края на XIX в. количеството земя, преминала в ръцете на българите, е около 4 – 7 млн. дка⁽¹²⁾. Средствата, с които се закупуват имотите, селяните най-често вземат от различни лихвари и кръчмари. Така увеличеното търсене на кредити, съпроводено с относително ограниченото им предлагане, води естествено до повишаване на лихвата на раздаваните заеми – 30%, 40%, 50%, а не са редки и случаите, при които лихвата достигала и до 100%. Като следствие от това през тези първи следосвобожденски години задълженията на населението рязко се покачват⁽¹³⁾. Една част от селяните кредитополучатели успяват да изплащат задълженията си, макар и с цената на много лишения. Други изпадат в по-тежко положение, губят имотите си, но продължават да работят в тях. Има обаче и трета група селяни, чието състояние е далеч по-сложно. Освен че отстъпват на лихварите имотите, за които са взели кредит, за да се разплатят с тях, се налага да се разделят и с имоти, които имат в наследство⁽¹⁴⁾.

Новосъздадената българска държава, все още неукрепнала в икономическо отношение, не е в състояние да гарантира предоставянето на необходимия капитал. Земеделските каси, създадени преди Освобождението с цел проти-

водействие на съсипващото лихварство, са разорени по време на Освободителната война. В първите следосвобожденски години те са възстановени и са единствена форма на организиран кредит, от която земеделецът трябва да получава евтин капитал, но имат редица слабости и не оправдават надеждите, които им се възлагат. Въпреки значително по-ниските лихвени проценти на кредитите, отпускани от земеделските каси, лихварите често пъти биват предпочитани от земеделското население. Причините за това са комплексни. Взимането на заем от лихваря не компрометира земеделеца така, както ако той прибягне до услугите на касите. Самата процедура при взимане на кредита от лихварите се извършва значително по-лесно, без формалности и затруднения. В случай на неплатежоспособност от страна на селянина земеделските каси прибягват до незабавно отчуждаване на имота му. Лихварите, от своя страна, избягват да използват такива крайни мерки. Те, от позицията на своята гледна точка и от свой интерес, се опитват да насърчават производството на селските стопани. По този начин си гарантират редовно изплащане на дължимите лихви от страна на кредитополучателите. Поради всичко това, а и защото в селата и в по-малките градове лихварите и нуждаещите се от кредит земеделци се познават, взимането на кредит от лихварите в много случаи е предпочитано от страна на земеделците¹⁵⁾.

В пределите на Княжество България лихварството се проявява с различна сила и влияние. В Южна България, която претърпява големи поражения по време на Освободителната война, то е значително по-разпространено като дейност. Поради това и ефектите от него са по-видими. Сред околиците с най-големи задължения към лихварите са: Ямболската, Айтоската, Старозагорската и Анхиалската. Значително по-слабо лихварството се проявява в Северна България поради „по-малкото относително тегло на едрото турско земевладение и по-бавното изселване на турските селяни“¹⁶⁾. В района на Търговище например широко се развива практиката по-заможни граждани да изкупуват на много ниски цени имоти на задлъжнели към земеделските каси кредитополучатели.¹⁷⁾ Тази практика се оказва парадоксална, тъй като целта на земеделските каси е именно борба с лихварството и неговите негативни прояви. В този район обаче касите не само че се оказват неспособни да се противопоставят на лихварството, но и създават условия за неговото развитие. Те не противодействат, а донякъде дори съдействат за просперитета на лихварската дейност. Сред най-популярните имена на лихвари в Търговище са Марин Ганев, Юрдан Юрданов, Иван Сапунджиев, Недялко Стоянов и най-заможният сред лихварите – Петър Банов¹⁸⁾.

В други части на страната лихварството се практикува в по-прикрита форма. Такъв район е Берковският. В околията лихварската дейност се „упражнява под особени системи“, като „ока за ока“, т.е. кредитираният получава от кредитора ока царевица и след определен период връща ока пшеница. Раз-

гледано по-обстойно и в дълбочина, веднага се виждат характерните черти и прояви на лихварството, и то в особено засилена форма, вижда се как се експлоатира трудът на селяните¹⁹⁾. В Берковица рядко се осъществява лихварство в прекия смисъл на думата, т.е. „да се броят пари срещу запис“. Тук се проявява друга негова форма, а именно зеленичарството. Когато семействата и стопанствата в селата изпаднат в особено тежко положение, поради липсата на финансови средства те прибегват до продажбата на зелено на реколтата от посетите ниви и вземат пари от купувача предварително, най-вече през есента, зимата и ранна пролет, а купувачът след жътва прибира реколтата. В тези случаи рискът от природни бедствия, които да забавят изплащането на заема, е голям и кара лихваря зеленичар да изисква голямо възнаграждение²⁰⁾.

Друг район, в който „лихварството станало непоносимо“, е Добруджанският. Там ситуацията се обяснява с факта, че населението, обитаващо тази част на Княжеството, изпитва голямо желание и стремеж за придобиване на колкото се може повече турски имоти. За тези покупки земеделците взимат нужните им средства от местните лихвари и кръчмари. Последните, възползвайки се от усиления процес на покупко-продажба, отпускат заеми при високи лихви от 60 и повече процента. При обвързването си с лихварите земеделците не осъзнават каква трудност представлява реализирането на достатъчно голям доход, който да покрие лихвите по тези заеми. Липсата на ясна представа от страна на населението за тежките условия, при които се сключва заемът, е причина 15 семейства от с. Богданово от стопани да се превърнат в ратаи и слуги²¹⁾.

Резултатите от проведената през 1894 г. сред населението на Свищовска околия анкета показват, че покриването на големите фискални задължения води до затруднение на материалното положение на населението, а от там – до разцвет на лихварската дейност, която съдейства за покриване на тези задължения. Така всъщност лихварите се явяват в подкрепа на местното население, защото му помагат да изплати данъчните си задължения. Те обаче понякога се възползват от положението си. Извършват злоупотреби не само определяйки висок лихвен процент на отпусканите заеми, но и с двойното изплащане на задълженията по заемите на селяните. Веднъж посочват като дължими сумите в своите тефтери и още веднъж – тези по издадените записи. В окръга има и случаи, при които лихварите не връщат записи по изплатени вече заеми на своите длъжници и на база на тези записи завеждат искове пред съда. За периода от 1888 до 1894 г. местните лихвари реализират печалби на стойност 61 780 лева от раздадени 16 911 лева в заеми на 59 земеделци²²⁾. Изчислено годишната лихва, която кредиторите получават от едно лице, е около 61%.

Силно е влиянието на лихварството и в Силистренски окръг, като за това свидетелстват „мрачните описания на действителността“ на окръжните управители и околийски началници в Силистра. Срещу него се обявява не само

бедното земеделско население, но и част от буржоазните слоеве, които настояват за извършването на реформи в кредитната система. Необходимостта от средства за закупуването на земя, добитък, инвентар насърчава развитието на лихварството. То нанася щети и икономически разорява цели села. Проблемът в североизточните райони на Княжеството през 1898 г. и 1899 г. достига до толкова големи мащаби, че довежда до напускането на мнозина стопани, които продават имотите си²³⁾.

Подобно на Силистренски и в Кюстендилски окръг лихварството е широко разпространен източник на средства, използван от земеделците. Официално лихвеният процент в околията варира от 12 до 24%, но действителният процент, с който се облагат отпусканите средства, е 100%, дори има случаи на заеми, отпуснат при лихва от 300%²⁴⁾.

Лихварството прониква, развива и се практикува в различните обществени слоеве. Условия за развитието му се създават и сред българското чиновническо съсловие. Обикновено към 10-о число на текущия месец нисшите и средните чиновници остават без средства и задлъжняват към лихварите. Практиката е те да се издължават към края на месеца при получаване на заплата. Така например, ако лихвар предостави 1000 лв. на длъжника за около 20 дни, той извлича лихвен доход от 100 до 120 лв.²⁵⁾. Освен в ролята на кредитополучатели длъжници в редовете на държавните служители се обособяват и лихвари. Такива са лекари, полицейски стражари и др., които не изпитват угризения да взимат лихва далеч над разрешената от 12% и всякакви материални придобивки като къщи и добитък. Изворите дават сведения за лекар от Силистра, който през 1886 г. дава заем от 83 наполеона на свой съгражданин и в замяна получава полица за 100 наполеона. След 17 години, през които кредитополучателят плаща задължението си заедно с лихвите, той остава длъжник на лекаря. Последният, след като осъжда длъжника, продава къщата му и изчислява, че има да взима от кредитираното лице още 800 лева. В редовете на военнослужещите също се появяват лица, занимаващи се с лихварска дейност. В Търново има случай, при който офицер от войската с цел разширяване на лихварската си дейност изтеглил от БНБ 190 наполеона под ипотека и друг, при който пак офицер от войската обвързал с кредити жителите на цялото си родно село²⁶⁾.

В градовете, които са значително по-напреднали в икономическо отношение от селата основно поради по-развитата промишленост, търговия и парична размяна, лихварството също се проявява, но в различни видове от селата. Там основна група лица, които практикуват лихварство, са сарафите. Те освен с обмяна на валута се занимават с предоставяне на парични суми с определен лихвен процент най-вече на търговци и занаятчии от града. Обикновено кредитите, които сарафите отпускат, са краткосрочни – за месец, ден, а често дават и пари за часове. Единствено на занаятчиите се отпускат и по-дългосрочни кредити – за месец, тримесечие или най-дълго за половин година²⁷⁾.

Друга част от градското население, което практикува лихварство, са богатите градски занаятчии. Те смятат, че икономически по-изгодно за тях е да не влагат наличния си капитал в недвижим имот – например земя, а да го „пласират между своите съзаятчии (еснафи)“. Този вид лихварство се практикува в СевлиеВСки, Търновски, Габровски и др. региони, където местните кожухари и производители на цигари се снабдяват със средства от други по-заможни еснафи и търговци срещу стоките, които те произвеждат. Функцията на тези лихвари има голямо икономическо значение за развитието на местното производство.

След Освобождението в политическите програми на почти всички буржоазни партии на Княжество България присъства въпросът за лихварството. Народните представители съзнават, че земеделието, като основен поминък на населението, изисква полагането на специални грижи. Постепенно се поемат първите стъпки към цялостна трансформация на социално-икономическото развитие, като една част от икономическия модел на управление и развитие е наследен от Османската империя, а други стопански форми са изцяло наново организирани. По отношение на законодателството в областта на земеделския кредит между Българската държава и Османската империя има определена приемственост. Приетият от турското правителство закон за заем с лихва през 1864 г. продължава да действа и след Освобождението²⁸⁾. По силата на този закон размерът на лихвата не трябва да надвишава 12%.

Постепенно проблемите в селскостопанския сектор се задълбочават, което кара младата българска държава да предприеме редица законодателни инициативи в тази област. Тя отделя специално внимание на лихварския проблем в страната и поема инициатива за вземането на конкретни мерки с цел разрешаването му. Българските правителства след Освобождението все по-ясно виждат зависимото положение на селското население от лихварите. Необходимостта от действия, които държавата да предприеме с цел премахване или поне намаляване на „грубата експлоатация на болшинството“²⁹⁾ от населението, става все по-очевидна. Започват да се търсят начини за осигуряване на защита на дребните земеделски собственици в Княжеството. Два са възможните начини, чрез които да се помогне на населението. Първият е да се потърси решение на проблема по законодателен път. Вторият е свързан със създаването на източници на леснодостъпни и нисколихвени заеми.

Първите опити за борба и унищожаване на „лошите“ форми и прояви на лихварството в България датират от 80-те години на XIX в. На 13 декември 1880 г. е приет и обнародван в брой 91 на „Държавен вестник“ Закон за предупреждение съсипителното за земеделското население зло, което произтича от зеленицата³⁰⁾. Този закон се явява първи нормативен акт, приет с цел защита на земеделското население в страната. Инициатива за разглеждането на въпроса за лихварството

в Народното събрание идва от страна на финансовия министър по това време Петко Каравелов. Като всеки закон и този се приема с цел регламентация на даден въпрос в държавата, като от неговото прилагане се очаква да произтекат определени положителни резултати. На практика обаче законът от 1880 г., макар и да свидетелства за активизиране на законодателните начинания в областта, не носи реална полза, а само бегло засяга проблема, свързан със земеличарството. Той, както пише в самото му заглавие, се явява „предупреждение“ към земеделското население. В него не се посочват каквито и да било конкретни мерки за справяне с лихварския проблем, нито са предвидени санкции, които да се налагат спрямо недобросъвестни лихвари. Въпреки това той е първият нормативен акт, отнасящ се до лихварския проблем, гласуван и приет от Народното събрание на Княжество България след Освобождението. Той е основа, върху която се градят останалите закони, касаещи лихварството, обсъждани и приети в следващите години.

Големите мащаби, които лихварството придобива в Черноморския край, карат управляващите да обърнат специално внимание на проблема. Те опитват по законодателен ред да ограничат негативните му прояви. На 18 декември 1893 г. е приет Закон за разрешаване на лихвоимските дела във Варненското и Силистренското окръжие³¹⁾.

И двата закона – този от 1880 г. и от 1893 г., се явяват необходим опит за законово регламентиране на лихварския проблем, с които обаче не се постигат големи резултати. Приемането им като част от младото българско законодателство не носи почти никаква полза за земеделците длъжници. Преградата, която се цели да се сложи пред лихварството с приемането и на двата закона, се оказва недостатъчна. Това произтича донякъде от факта, че управляващите не обръщат необходимото внимание на причините, коренящи се в самия проблем.

През 1895 г. по нареждане на Министерството на търговията и земеделието се прави приблизителна оценка на задълженията на земеделското население. За целта от всички околии се избират по три села – бедно, средно и богато, и се пресмятат дълговете на жителите им. След направеното преброяване се обявява, че дългът на земеделското население в Княжество България е около 110 млн. лв., от които 35 млн. лв. са задължения към земеделските каси и БНБ, а останалите около 75 млн. лв. са към частни лица. От тези 75 млн. лв. една малка част са задължения от заеми, отпуснати при законни и изгодни условия. Останалите са натрупани от определените незаконни лихви³²⁾. Резултатите от това проучване карат властимащите отново да обърнат внимание на проблема с лихварските дела в страната. В Народното събрание започват обсъждания на внесените от министъра на финансите Ив. Евстр. Гешов законопроект за обуздане на лихвоимството и експлоатирането на населението³³⁾. За модел при изготвянето на законопроекта служат приетите и прилагани закони на някои

европейски страни. Такива са германският от 1880 г., австрийският от 1886 г., унгарският от 1881 г. и други. Макар и изработен, внесен за обсъждане и така необходим, законопроектът за обуздание на лихоимството в страната остава неприет³⁴⁾.

Предприетите първи законодателни мерки, чрез които държавата влиза в ролята на регулатор на обществените отношения, се явяват необходимо, но недостатъчно условие за справяне с негативните страни на лихварската дейност. Главният проблем за земеделското население – липсата на достъпен и нисколихвен кредит, остава нерешен, а лихварската дейност продължава развитието си. Неефективността на държавната администрация при „борбата“ с лихварството поставя въпроса дали тя наистина е имала интерес от ефективна борба с него, или интересът е бил в това просто да демонстрира пред избирателите някаква активност. Поставянето на този въпрос по никакъв начин не означава, че и при най-доброто желание държавната власт би могла да се „бори“ ефективно с лихварството.

Направеното изложение показва, че лихварството има дълга история и в процеса на развитието си се е утвърдило като устойчиво явление в стопанския и социалния живот на страната. Повечето от сведенията, с които науката разполага при оценката на значението на лихварството, произхождат от лица, които са „пострадали“ от лихварите или пък отразяват гледната точка само на кредитираните. Поради тази причина оценките на лихварството обикновено са емоционално негативни. Без да се отрича наличието на отделни несправедливости, трябва да се отбележи най-малкото, че за обективна оценка на лихварството е нужно да се чуе и другата страна. Тъй като това не е възможно върху основа на наличните извори, научният подход изисква известна доза скептицизъм към преобладаващия негативизъм спрямо лихварството. И докато социалните ефекти, произхождащи от него, се определят основно като отрицателни, то за икономическите ефекти не може да се говори така еднозначно. При липсата на друг вид кредитни институции лихварите поемат тази роля и удовлетворяват до голяма степен нуждите на земеделските домакинства от кредит, като предоставят необходимите им парични средства.

БЕЛЕЖКИ

1. Виж по-подробно: The Oxford Encyclopaedia of Economic History, volume 5, Oxford university press, 2003, 183 – 185; The New Palgrave Dictionary of Money & Finance, The Macmillan press, 1992, London, 743 – 744.
2. Според Румен Аврамов в това обстоятелство може да се открие причината за негативното отношение към кредиторите, което битува в масовото самосъзнание. (Вж.: Аврамов, Р. (2007). Комуналният капитализъм. Из българското стопанско минало. т. II. София, 592.)

3. По лихварството в нас – В: сп. Промисленост, Свищов, год. III, книжка II, май 1890, с. 76.
4. Вакъфите са мюсюлмански религиозни фондации, които официално се занимават с благотворителност, но често зад тяхната фасада се крият частни интереси на заможни представители на османския елит. (виж по-подробно: Мутафчиева, В. (1999). Османска социално-икономическа история, 77 – 129).
5. Известни възрожденски лихвари са габровският търговец Хр. Рачков, казанлъшкият чорбаджия Ст. Груев и др. (Виж по-подробно: Петров, Ц. и др., 1996). Борби за освобождение и подем в Габровския регион 1393 – 1878 г., Габрово, с.105; Пенчев, П. (2005). Казанлъшкият край през Възраждането. София, 50. За вакъфите като протобанкови институции виж: Cizakca, M. (1995). Cash Waqfs in Bursa 1555 – 1823. In Journal of the Economic and Social History of the Orient, 38, №3, 313 – 354. Пари с лихва през епохата на Възраждането раздават някои еснафи, общини и дори учители – Вж.: Душанов, Д. (1989). Спомени (Писма и документи. Публицистика). София, с. 53.
6. Караджов, С. (1893). Лихварството в България и средствата против разпространението му, Периодично списание на Българското книжовно дружество (ПСпБКНД), книжка XLIII, Средец, год. IX, .132.
7. Лихварският дух в България от 60-те години на XIX век до днешни дни. – В: сп. Икономическа борба, год. X, книжка 6, от декември 1935, 3.
8. Сп. Земеделски преглед, год. III, бр. 6, София, юни 1909, 111.
9. Класификацията на земеделските стопанства, дадена от Кирил Попов и приета и използвана от Наум Долински, разделя стопанствата на „твърде дребни“ – до 20 дка, дребни – от 20 – 100 дка, средни – от 100 – 300 дка, големи – от 300 – 1000 дка, и едри – над 1000 дка. Даскалов, Р., Българско общество 1878 – 1939, том I.
10. Влайков, Т. Организация на земеделския кредит – В: сп. Демократически преглед, год. III, бр.19, 30 ноември 1905, 430.
11. Уврат – мярка за земя около 1000 кв. м; Натан, Ж., Беров, Л. и др. Икономиката на България до социалистическата революция.
12. Саздов, Д., Пантев, А., Кацаркова, В. и кол. (2002). История на националното и световното стопанство, София, 191.
13. Задлъжнялостта на селското население спрямо лихварите в национален мащаб е трудно уловима статистически, тъй като повечето от кредитните сделки се сключват между кредитополучателите и лихварите без никаква санкция. (Вж. напр.: Иванов, М. (2012). Брутният вътрешен продукт на България 1870 – 1945 г., София, 212 – 559.)
14. Влайков, Т. Организация на земеделския кредит – Сп. Демократически преглед, год. III, бр.19, 30 ноември 1905, 430.
15. Аврамов, Р. (2007). Комуналният капитализъм, София, 350 – 351.

16. Любенова, Т. (2014). Стопанска история на Търговище и Търговищка околия (1878 – 1944). Русе: Авангард принт, 23 – 24.
17. Пак там. С редица села и махали в Търговищката околия се сдобил и председателят на Народното събрание през този период – Стефан Стамболов. Това са селата Долно и Горно Мастънлари (дн. Долна и Горна Златица), с. Джумалъкьой (дн. Черни бряг), с. Рахъ-кьой (дн. Любенци) и др. и махалите Мустайкьой, Баллари и др.
18. Пак там. Петър Банов започва лихварска дейност през 80-те години на XIX век и през следващите три десетилетия се утвърждава и доказва като най-богатия търговец и лихвар в града и региона.
19. Христов, Ст. Лихварството в Берковската околия – В: Списание на Българското икономическо дружество (СпБикД), год. IV, кн. 1 от януари 1900, 47 – 56.
20. Овчаров, И. (1911). Земеделският кредит у нас – В сп. Банков преглед, година IV, София, 26.
21. Стенографки дневници на IX ОНС, ИРС, XXXIVзас., 13 февруари 1897 г., София, 523.
22. Стенографки дневници на IX ОНС, ИРС, XXXIVзас., 13 февруари 1897 г., София, 523.
23. Липчев, Р.(2009). Следосвобожденска Силистра 1879 – 1913 г., Силистра, 63.
24. Попов, Ж. (1992). Кюстендилски окръг: икономика, партии и борби 1878 – 1918. Кюстендил, 39 – 40.
25. Константинов, Н. Лихварството – В: СпБикД, год. XIV, кн. 3 и 4 от 1910, с.173. Има случай, при който работник от Народния театър раздава капитал от около 1500 лв. на актьори на театъра. Често се раздава капитал между служители на различни държавни ведомства, столичното кметство, жп станции и финансово ведомство и др.
26. Стенографки дневници на IX ОНС, ИРС, XXXIV зас., 13 февруари 1897 г.,София, 1897, с. 524.
27. Константинов, Н. Лихварството. – В: СпБикД, год. XIV, кн. 3 и 4 от 1910, с.168.
28. Стенографки дневници на IX ОНС, ИРС, XXXIV зас., 13 февруари 1897 г., София, 1897, с. 522.
29. Караджов, С. (1893). Лихварството в България и средствата против разпространението му – В ПСпБКнД, година девета, Средец, 138.
30. Държавен вестник, бр.91 от 13декември 1880 г.
31. Държавен вестник, бр.277 от 18 декември 1893 г.
32. Стенографки дневници на IX ОНС, ИРС, XXXIV зас., 13 февруари 1897 г., София, 522.

33. Пак там, с. 527. Подробен анализ на този законопроект относно социалните му аспекти виж: Саздов, Д. (2008). Социална политика в законодателството на демократична България (1880 – 1912 г.). София, 304 – 305.
34. Законът липсва в ДВ.

USURY IN BULGARIA AND THE ATTEMPTS OF ITS REGULATION AT THE END OF XIX CENTURY

Abstract. Before the banking system reached its modern form it has come a long way of development and has changed a lot. One of the first forms of lending money in our lands is usury. This article aims to trace usury, defined as unorganized credit where individuals give loans against interest. Usury is rooted in a period long before The Liberation of Bulgaria. An important characteristic of usury is that the activity of moneylenders is not regulated by the law or by traditions and in that sense is perceived by society as bad, unnatural and immoral. Although it has more primitive form and organization, usury also has many similarities to the contemporary banks. The most common feature of both types of activities is that their main goal is making a profit.

✉ **Mrs. Rositza Zlatinska, PhD student**

Department of Political Economy
University of National and World Economy
8th December Blvd.
1700 Sofia, Bulgaria
E-mail: r.v.z@abv.bg